

Реферат на тему: "Проблема інонаціонального характеру в романах М. Вінграновського "Северин Наливайко" та В. Шукшина "Я пришел дать вам волю""

Микола Вінграновський

Проблема інонаціонального характеру в романах М. Вінграновського "Северин Наливайко" та В. Шукшина "Я пришел дать вам волю"

Зазначена в заголовку статті тема є актуальною, оскільки вона дає можливість глибше зрозуміти специфіку національного характеру свого народу.

Не зважаючи на численні праці в українському та російському літературознавстві, де висвітлюється проблема інонаціонального характеру [4], вона й досі залишається маловивченою і потребує подальшого дослідження.

У зв'язку з тим, що інонаціональна тематика по-різному вирішується в літературних жанрах, метою цієї розвідки є дослідження підходів та принципів художнього зображення інонаціонального характеру в сучасному українському та російському історичному романі, виявляючи типологічні подібності та відмінності.

Об'єктами літературознавчого аналізу служать романи М.Вінграновського "Северин Наливайко" та В.Шукшина "Я пришел дать вам волю", які розглядаються в певному літературно-історичному контексті.

У М.Вінграновського і В.Шукшина інонаціональний характер є своєрідним "інструментом" для виявлення національної ідентичності власного народу. Говорячи своє нове слово, письменники опираються на великі традиції.

Відображення життя інших народів, а також інонаціонального характеру є давньою і плідною традицією українського та російського красного письменства, про що яскраво свідчить усна народна творчість (думи "Козак Голота", "Невольницький плач", "Повстання проти польських панів", билини "Изгнание Батыя", "Алеша и Тугарин в Киеве" та ін.), а також твори давньої літератури ("Повість минулих літ", "Ходіння за три моря Афанасія Нікітіна", "Повесть о разорении Батыем Рязани" тощо).

У фольклорі, зокрема у тих творах, де йдеться про визвольну боротьбу з іноземними поневолювачами, як правило, дається негативна оцінка інонаціональним персонажам-ворогам: полякам ("ляхам", "католикам"), татарам ("бусурманам", "нечестивцям", "поганцям") та ін.

Інший, більш різнобічний, підхід до національного характеру спостерігаємо в давній літературі: увага тут зосереджена на описі зовнішніх ознак життя різних народів, на екзотичних елементах їхнього побуту і моралі, проте аксеологічний аспект майже відсутній.

Починаючи з XVIII ст., зображення інонаціонального характеру в художній літературі ще більше ускладнюється: здійснюється перехід від поверхневого опису до глибокого і всебічного пізнання. Значний крок у цьому напрямку в російській літературі зробили М.Ломоносов, М.Карамзін, І.Крилов та ін., в українській – насамперед І.Котляревський з його "життєствердною" "Енеїдою", де життя інших народів висвітлене крізь призму національного світобачення і забарвлене українським народним гумором.

До золотого фонду світової літератури увійшли твори російської класики – О.Пушкіна ("Кавказский пленник"), М.Лермонтова ("Кавказский пленник", "Герой нашего времени"), Л.Толстого ("Казаки", "Кавказский пленник"), – де достовірно відтворене життя та характери людей, що живуть на Кавказі; в українській літературі – це, передусім, твори Т.Шевченка, в яких спостерігаємо два підходи до інонаціонального матеріалу: реалістичний ("Гайдамаки", "Відьма") та алегоричний ("Неофіти").

Широким діапазоном образів та мотивів представлена інонаціональна тематика і у творчості Лесі Українки: поезії "Татарочка", "Хамсін", поеми "Роберт Брюс, король шотландський", "Ізоolda Білорука", драми "Бояриня", "Кассандра" тощо. Об'єктивне, епічне зображення в цих творах зливається з ліричними переживаннями, які ґрунтуються на особисто побаченому та пережитому поетесою в далеких від рідної домівки місцях.

Правдивість і глибина зображення інонаціонального характеру українськими і російськими авторами досягалася завдяки тому, що вони змальовували його не з позиції стороннього глядача, а ніби "зсередини". Так, М.Коцюбинський яскраво відтворив звичаї та побут кримських татар, замислюючись водночас над насущними проблемами життя цього народу ("На камені", "В путях шайтана", "Під мінаретами"). У російській літературі М.Горький, продовжуючи пушкінську традицію, створив образи людей інших національностей, ґрунтуючись в основному на враженнях від численних своїх подорожей та спираючись на зібраний там фольклорний матеріал. "В людях из народа, – справедливо зазначає Л.Єгорова, – будь то цыган Макар или его дочь Нонка, молдаванка Изергиль, крымский татарин Рагим, он открывал неповторимый духовный мир, близость к природе. Условность романтической действительности – правдивости диалогов, жанровых сцен. Это облегчило переход Горького к реалистическому воссозданию инонационального характера (Мордовка в одноименном рассказе, татарин Шакир в "Жизни Матвея Кожемякина")" [3, 14].

Проблема інонаціонального характеру набуває особливої актуальності в українській та російській літературах у 20-30-ті рр. Вона постає в різних жанрах, в тому числі й історичному романі (І.Ле "Роман міжгір'я", З.Тулуб "Людолови", О.Донченко "Море відступає", Л.Леонов "Саранча", М.Тихонов "Кочовики", А.Платонов "Джан" та ін.) Письменники намагались проникнути у психологію героя, народженого в умовах патріархально-родового устрою та наділеного колективною свідомістю, і який у процесі творчої праці перетворюється в соціально активну людину [5].

Почесне місце в сучасній українській прозі посідає роман О.Ільченка "Козацькому

роду нема переводу, або ж Мамай і Чужа Молодиця" (1959). На матеріалі героїчної історії українського козацтва письменник вибудовує текст-міф про життя народу на зламі епох, коли українське православ'я мужньо протистояло католицьким впливам. О.Ільченко йде в руслі народно-поетичної творчості у змалюванні інонаціональних персонажів. Так, у зображенні шляхтичів, німецьких рейтарів, а також зрадника гетьмана Гордія Пихатого, прозваного Однокрилом, автор використовує бурлескні та химерні форми, чим досягає значного художнього ефекту. У той же час, любовно виписані в романі татарочка Патим?, циганка Мар'яна, француз Сганарель, прозваний Пилипом-з-Конопель, росіяни Шумило Жданов, Корній Шутов, котрим притаманна душевність, співчутливість і глибока зацікавленість долею усього українського народу.

У 60-70-ті рр. інонаціональна тема в літературі набуває нового змісту. У романах про сучасність, присвячених екології, інонаціональним персонажам відводиться роль насамперед захисників навколишнього середовища ("Утоление жажды" Ю.Трифонов, "Царь-рыба" В.Астаф'єва, "Большое кочевье" А.Буйлова та ін.). В історичних романах проблема національного характеру постає в іншому аспекті. Зокрема, в українській літературі розкривається тема трагічної долі людини, яка потрапила у вороже інонаціональне середовище, утвердження її як особистості в цьому середовищі та перемога над обставинами ("Мальви" Р.Іваничука, "Роксолана" П.Загребельного та ін.). Таким чином, письменники осягають проблему "екзистенції".

У цілому ж історична проза цього періоду позначена розвитком концепції діалектики історії та особистості героя, в тому числі й інонаціонального, який втілює в собі національні риси власного народу, так і загальнолюдський потенціал; філософсько-концептуальним осмисленням складних взаємовідносин людини зі світом [6, 16].

Проблема зображення інонаціонального характеру в сучасній українській та російській історичній прозі актуалізується. Відштовхуючись від естетичних уявлень свого народу, письменники створюють оригінальну модель інонаціонального світу, втілюючи самотутнє трактування інонаціонального характеру.

Саме таким шляхом у розкритті інонаціональної теми йдуть М.Вінграновський ("Северин Наливайко") та В.Шукшин ("Я пришел дать вам волю"). Проте при вирішенні конкретних художніх завдань вони йдуть різними шляхами: український письменник показує, яким був його власний народ серед інших народів середньовічної Європи, російського ж насамперед цікавить багатонаціональне військо Разіна.

Інонаціональний світ у М.Вінграновського – досить різноманітний та різнобарвний: тут і арабська принцеса, і негритянки, і турки, і поляки, і навіть китайці. Як слушно зазначив І.Дзюба, "у геополітичній ландшафт роману рельєфно вписалися різні національні стихії середньовічної Європи і Азії" [2, 7]. Письменник створює власну картину інонаціонального світу, де вирує "стихія поетичної химерії": полонена арабська принцеса Хабіджа приймає православне хрещення; китайці присягають на вірність Наливайкові і навіть коронують його на імператора Китаю; хан Газі-Гірей відпускає Наливайка, благословляючи; негритянки, одягнені в вишиті свитки, колядують разом з усіма на Водохреще і т.д.

Особливе місце в контексті твору посідають поляки – польний гетьман Станіслав Жолкевський, посол короля Жигмонта у Стамбулі Збігнев Ясельський та сенатор, син князя Василя Острозького, Януш Острозький, який "перейнявся Заходом і став католиком по своїй волі" [1, 58]. Зауважимо, що польський посол та княжато змальовані у фольклорній традиції – однопланово: обидва є ненависниками православ'я та козацтва. Проте у зображенні Жолкевського письменник повністю відходить від народної традиції. Заглиблюючись у складність характеру героя, автор підкреслює і його позитивні риси, зокрема – толерантність. Жолкевський, будучи ворогом України, захоплюється сміливістю та відчайдушністю наливайківців та співчуває їм: "Жолкевський відірвав прикипілі, засніжені очі від Комулео й повів малиною брошкою на чорно-білий наливайківський табір. Він глянув на табір, і його голова відкинулася, як від вогню...

Двісті козацьких возів підіймалися у повітря. Сірі взові колеса відштовхнулися від присніженої землі, на хвилинку затримались і знову пішли понад полем, понад кіньми в зимове небо. Вози підіймалися тихо і рівно, а вже як гойднулися, то гойднулися, наче колиски. Колиски! Бо в них і справді ловлячи руками й губами сніжини, стояли діти!..

Жолкевський нагрів з намету пригорщу снігу, вмився, а разом і протер снігом очі. Тепер він вже бачив ясно: на возах куталися жінки, куталися під сніжинами діти, кругліли, видно, із солониною темні діжки, бочки з порохом та гармати. А під возами, підставивши під них спини і плечі, по восьмеро і по десятеро, заточуючись, ішли наливайківці...

Крізь перший мороз і першу зимову легку і веселу віхолу Жолкевський, дивлячись на побілілий посередині Бугу наливайківський табір, сказав:

–Таких я не б'ю!..

Він зійшов з брацлавської стіни, сів на коня і велів повертати військо назад, – в Молдову, за Дністер" [1, 302-304].

Польний гетьман симпатизує Наливайкові, спостерігаючи його вправність на полі бою: "Мені би таких!", а Наливайко – Жолкевському: "Для Наливайка Жолкевський був прикладом, як треба жити".

Змальовуючи Жолкевського, М.Вінграновський порушив звичну традицію негативного зображення ворогів-поляків, яку започатковано ще у фольклорі і продовжено багатьма письменниками, зокрема, М.Гоголем.

Намагаючись підкреслити належність характерів до тієї чи іншої національності, М.Вінграновський, насамперед описує одяг, їжу та обряди: так, Хабіджа "завинена в темно-жовтий мінливий шовк", а її маленькі ніжки "взуті у золоті сандалії"; китайці у жовтих халатах та "з тонкими заплетеними на потилицях кісками" пригощають наших козаків своєю національною стравою – рисом з дрібно пошаткованим м'ясом, і все це, до того ж, потрібно було їсти паличками; турки пропонують Якову Шийці скуштувати свіжий пенір – маслянистий овечий сир – та уяршем – кисле коров'яче молоко, а коли з мечеті скликали на обідній намаз, усі правовірні "обернулись обличчям на схід й опустилися на килимки". Показуючи відмінні особливості інонаціональних персонажів,

письменник відтворює характерні фонетичні риси їхньої мови: шляхом перекручування українських слів (наприклад, китаєць У Пу замість українського "козак" вимовляє "кізяк") та через сприйняття звучання чужої мови козаками (у китайців були "тоненькі птичі голоски", а арабська принцеса "цінькала").

М.Вінграновський не лише змальовує зовнішність людини іншої національності, але й розповідає, як і чим вона живе, проникає в її душу, вглиб її найпотаємніших думок. Саме тому досить часто у тексті твору звучить монологічне мовлення: герої сповідаються, роздумують, моляться: "...Господи, скільки ми вже тягли і корчили Україну! І вже б, здавалося, все: пропала в попелі земля! Та минає рік-два, як знову виростають на ній жінки, млини і худоба. І ми знову тягнемо з неї... Молюсь тобі, мій Аллах, і думаю, а коли не проститься нам даром усе, що ми робимо із цією землею, і колись, не знаю коли, а обернеться воно нашим власним розором? Може, колись, – не доведи Аллах! – хтось отак само, як ми Україну, обдере і пожене й розжене по чужих землях і нас? І ми, розпорошені, понівечені й озлоблені духом, будемо жити поміж чужими людьми, наче той народ-сирота, і плакати та проситись до себе додому, в Крим, а там, на нашому місці і замість нас, будуть сидіти вже інші люди... Не приведи, Милосердний, до цього!.." [1, 225-226].

Таким чином, модель інонаціонального світу у романі М.Вінграновського "Северин Наливайко" вирізняється не лише різноманітністю створених інонаціональних образів, але й їх глибоким психологічним дослідженням.

В.Шукшин у романі "Я пришел дать вам волю" створює простішу модель інонаціонального світу. Його інонаціональні персонажі завжди епізодичні. Татари, калмики, перси, мордва, чуваші та інші національності у творі, насамперед, яскраво відтворюють колорит епохи та історичний простір, характеризують разінське військо, що, які відомо, було багатонаціональним.

Для підкреслення національної специфіки героїв В.Шукшин не вдається, як М.Вінграновський, до зображення портретних деталей та побутового опису. Усе це сповна компенсується мовою героїв. Однак, на відміну від українського письменника, у В.Шукшина фонетичні перекручення та інонаціональна лексика служать, як правило, для розкриття комічності ситуацій: "Вот усатый пожилой хохол, мастер молотъ языком, удобно устроившись на куче тряпья, брешет молодым казакам:

– Шов мужик з поля, подходе до своей хаты, зирк в викно, а у хаты москаль... гм... цюлуе його жинку..." [7, 19]; "...Казак особенно почему-то охоч поспорить в торговом деле с татариним, калмыком и... с бабой... Разворачиваются с дороги, мнут в руках сафьян...

–Эття сафьян! Карош?

–А ты что, оглазел?

–Эття скур сибка блеха – толсти...

–Это у тебя шкура толстая, харя! Могу обтесать!

–Посьто ругасся? Сяцем?

–Сяцем, сяцем... Затем! Затем, что сдохла та курочка, которая золотые яички

татарам несла, вот зачем" [7, 40].

Саме гумор та сміх допомагають В.Шукшину найбільш повно відтворити національний образ людини в усій його різноманітності.

Серед типів інонаціональних характерів, створених письменником у романі, можна виділити два основних: образ недиференційованої народної маси (різні національності у війську Разіна) та образ людини, яка з тих чи інших причин є відірваною від рідної національної стихії (персидська княжна та її брат).

Широковідома історія про персидську княжну, яка була використана у пушкінському циклі пісень про Разіна (1826) та у пісні "Из-за острова на стрежень..." (1883), знайшла своє оригінальне відображення у романі "Я пришел дать вам волю". За легендою смерть княжни – це данина Волзі за вдалий похід, у В.Шукшина – данина козацькій єдності та вірності, тобто письменник подає свою версію події. Він розкриває внутрішній стан молодої дівчини, яка, опинившись у незнайомій країні, не розуміючи чужої мови, бачить у Разіні, передусім, свого захисника, а тому вірить йому. Сам Разін постає перед складним вибором: захистити княжну і тим самим посилити ворожнечу серед козаків та втратити в їхніх очах власний авторитет чи, придушивши у собі жаль і співчуття, вбити дівчину. Однак отаман усвідомлює прийняти сторону війська, а тому в його очах "на миг вскинулась боль и тоска".

Молодший брат княжни, перебуваючи у полоні, відразу демонструє непокору та відчайдушну сміливість: відмовляється танцювати за наказом Разіна, вирішивши, що "пусть лучше убьют, чем унижат". За волю він готовий заплатити будь-яку ціну, а тому обіцяє козакам задушити власну сестру, якщо ті його звільнять. Сумніви разінців щодо того, "да задушит ли? Сестра ведь", розвіюються запевненням козака Ларьки, що "у косоглазых так бывает"?. Таким чином, знання звичаїв та традицій інших народів дозволяє письменнику краще зрозуміти психологію інонаціональних персонажів, яка обумовлює їхню поведінку.

Отже, як бачимо, в кінці ХХ ст. в літературі було зроблено новий крок у розкритті інонаціональної теми. Вона є однією з провідних в історичних романах М.Вінграновського "Северин Наливайко" та В.Шукшина "Я пришел дать вам волю". Зазначимо, що кожен із письменників вирішує її по-різному: у романі М.Вінграновського інонаціональний світ через прийом "учуднення", який передбачає "свідоме настановлення,.. спонтанне "волевиявлення" [2, 9], постає як світова екзотика, а у В.Шукшина – насамперед як важливий засіб відтворення колориту історичної епохи. Однак спільним є те, що дослідження персонажів, які представляють інше національне середовище, дає змогу обом письменникам розкрити механізм проникнення однієї культури в іншу та знайти відповіді на багато непростих питань, пов'язаних з осмисленням власного національного характеру.

Література

1. Вінграновський М. Северин Наливайко.- К., 1996.- 366 с.
2. Дзюба І. Історичний міф Миколи Вінграновського // Вінграновський М. Северин Наливайко.- К., 1996.- С. 5-12.

3. Егорова Л. В семье единой. Русская советская проза в ее связях с жизнью народов СССР.- М., 1986.- 160 с.

4. Див. детальніше: Пархоменко М. Многонациональное единство советской литературы.- М., 1978.- 288 с.; Пархоменко М. Горизонты реализма.- М., 1982.- 464 с.; Шошин В. Интернационалисты - мы! К проблеме взаимодействия национальных литератур.- Л., 1982.- 368 с.; Вєрвєс Г. В інтернаціональних літературних зв'язках. Питання контексту.- К., 1983.- 383 с.; Сатретдинова Р. Принципы изображения инонационального характера в русской советской прозе 50-70 годов // Автореф. дисс... канд. филол. наук.- М., 1985.- 17 с.; Егорова Л. В семье единой.- М., 1986.- 160 с.; Ахмаев Е. Проблема художественного воплощения инонационального (казахского) характера в русской советской прозе // Автореф. дисс... канд. филол. наук. - Алма-Ата, 1988.- 25 с.; Шошин В. Проблемы взаимодействия советских национальных литератур.- Л., 1989.- 248 с.; Исаакян А. Максим Горький и Аветик Исаакян. Перекрестки творческих судеб // Максим Горький на пороге XXI столетия. Горьковские чтения.- 1998: Материалы Международной конференции.- Т. II.- Нижний Новгород, 2000.- 294 с.

? Подібна ситуація змальована ще М.Лєрмонтовим в "Герое нашего времени", де молодий татарин Азамат викрадає свою сестру Белу і віддає її Печоріну в обмін на коня.